

Jord eller blæk?

Et kulturhistorisk portræt af to vestjyske bondelærere
Af Niels Kayser Nielsen

De er nogenlunde jævnaldrende. De er begge i tvivl: Skal bogen eller ploven være bestemmende for deres liv? Skal de være skolelærere eller bønder? Eller begge dele? De er temperamentsmæssigt yderst forskellige: den ene er stejl; den anden lægger mere vægt på mindelighed. Deres liv arter sig forskelligt, men alligevel er der en stor fællesnævner i deres værdigrundlag og normsystem. I forskelligheden gemmer der sig en tidsånd, som de begge deler, og som de hver på deres måde bekræfter og leverer bidrag til.

I det følgende skal der tegnes et kulturhistorisk portræt af to stærke vestjyder, som hver især har medvirket til at præge deres miljø, og som også er typiske repræsentanter for den egn og den kollektive mentalitet, de begge levede i.

De nævner aldrig hinanden ved navn, og alligevel må deres veje – skal vi slutte ud fra de eksisterende kilder – ofte have krydset hinanden. Hensigten i det følgende er ikke at give en forklaring på, hvorfor de lader som om, at de ikke ved af hinandens eksistens, selv om de i væsentlige dele af deres liv har levet tæt på hinanden. Formålet med portrættingen af dem er

derimod at påpege, at de fremstår som typer og som repræsentanter for sin tid og sin hjemstavn.

Når de her ses som typer, er der også grund til at se på, hvad de typologiserer og repræsenterer. Ærindet med det følgende er altså ikke kun at tegne to levnedsportrætter, men også at kontekstualisere dem, dvs. sætte dem ind i et bredere kulturhistorisk mønster, der siger noget om grundlæggende samfundsmæssige forhold af materiel, social og politisk art. Yderst set hviler det følgende på en kulturhistorisk metodik, som er skitseret af de to svenske etnologer Billy Ehn og Orvar Löfgren, som opererer med en undersøgelses- og formidlingspraksis, der gennem analyse af dagligdags fænomener vil blotlægge kulturmønstre, som siger noget om grundlæggende værdier og synsmåder, herunder ikke mindst de stiltiende og nærmest selvfølgelig tilstedeværende tolkninger og betydninger, som sammen med de materielle dele af kulturen er bestemmende for folks adfærd.

Og så er det vist på tide at løfte sløret for, hvem vi har med at gøre. De er nemlig ikke kun typer, men også individer. De to personer er henholdsvis skolelærer og forfatter Torben Klinting og husmand og

amtsrådspolitiker Terkel Kristensen – begge fra Fåborg Sogn, vest for Varde. Førstnævnte er født 1852 i Henne Sogn på Vestkysten og kom i 1882 kort efter nytår til Fåborg Sogn som lærer ved Slesbørgers Skole efter forinden at have virket som lærer i Klinting i Henne Sogn, hvorfra han selv stammede og var født og opvokset. Sidstnævnte er født 1847 i Aal Sogn, hvor han tilbragte sine barne- og ungdomsår i Oksbøl. Han kom til Fåborg Sogn i oktober 1883, nærmere bestemt bosatte han og hustruen Johanne sig som husmands- og vinterlærerpar i landsbyen Vrenderup og levede der gennem hele deres voksenliv. De er med andre ord begge tilflyttere og kommer til Fåborg med ca. halvandet års interval. Også Torben Klinting drev gennem en periode landbrug ved siden af sin lærergerning og er således også et eksempel på den situation, som Steen Steensen Blicher opridser i "Æ Bindstouw", at Kræn Koustrup var "skwolmøjster" om vinteren og "muhrmøjster" om sommeren, som almindeligt var i de områder, der var omfattet af den såkaldte vestjyske skoleordning, hvor børnene havde fuld skolegang om vinteren, for så kun at komme i skole en formiddags tid én eller to gange i sommerhalvåret. Man skønnede, at der var mere brug for dem i bedrifterne, og at de lærte mere ved det. Hverken Torben Klinting eller Terkel Kristensen levede som Blichers fiktive skolelærer, men begge var de hver på

sin vis tilknyttet den vestjyske skoleordning.

Kildegrundlag

Når vi har kendskab til deres liv og levned samt deres værdier og grundholdninger, skyldes det henholdsvis udgivelsen, med tilhørende fyldige kommentarer af historikeren Flemming Just, af en række breve fra Terkel Kristensens hånd til den nærmeste familie og Torben Klintings egne erindringer. Der kan være grund til i den sammenhæng at påpege de fornødne kilde-mæssige forbehold: at erindringer gennemgående er et upålideligt kildegrundlag, for så vidt som de hviler på en vis grad af tilstræbt selviscenesættelse, og at brevmateriale, som ellers normalt sættes højere i troværdighedshenseende, heller ikke kan siges fri for redigeringshensyn, idet der også her kan være tale om bevidste fremhævelser og betoning på den ene side og tilsidesættelser og "glemsler" på den anden side. Begge de to kildeproducenter er kloge, intelligente og reflekterede mennesker, men så meget desto mere grund til at være på vagt kan der nok være, for så vidt som de begge ved, hvordan "de skal skære kagen". Trods det tages kilderne her i det store og hele for pålydende. Dels for så vidt som de langt hen supplerer hinanden i faktisk henseende, derved at de i lange stykker omhandler livet i samme sogn, dels fordi vi i Terkel Kristensens tilfælde har mulighed for kontrollere en række op-

lysninger ved sammenligning med broderens Niels Kristensens breve til bl.a. Terkel, som ligeledes er udgivet med noter og kommentarer. Vi kan med andre ord i nogen udstrækning kigge de to bondelærere i kortene. – Men hvem var de? Og hvordan formede deres liv sig?

Terkel Kristensen

Han kom fra et nogenlunde velbjerget gårdmandshjem i Oksbøl og var ældste søn i familien. Af grunde, vi ikke kender

Terkel Kristensen Foto: Faaborg Lokalkiv

til, overtog han ikke fødegården. Måske har faderen ikke villet give den fra sig, medens tid var, måske har familien skønnet, at Terkel ikke havde den fornødne interesse – måske heller ikke de fysiske kræfter – til at blive gårdmand. Givet er det, at han som 16-årig virkede som vinterlærer i Vejers ude ved kysten. Dette var ikke ualmindeligt for opvakte knøse, og den omstændighed, at han beholdt stillingen i fire år kan formodentlig ses som udtryk for, at såvel lokalbefolkningen som han selv har været tilfreds med situationen. Om sommeren var han et par år i Sønderjylland, for dér at tjene som karl hos de rige marskbønder. Her hæfter han sig ved det gode sociale fællesskab, og at alle spiser ved samme bord – og altså ikke opdelt mellem separat folkestue til tjenestefolkene og herskabet for sig.

At han ikke fortsatte som vinterlærer skyldes, at han i 1868 skulle aftjene sin værnepligt. I København. Brevene herfra vidner om stor glæde om at udtrykke sig elegant og præcist, men bærer også præg af, at han er spændt ud mellem den moderne storby med ture til Dyrehaven, og en god portion traditionalisme. Bestandigt betones det således på bondevis, at han er ved godt helbred, og at han er taknemmelig for de smørsendinger hjemmefra, som jævnligt tilgår ham. Det fremgår ligeledes at han med flid opsøger folk i hovedstaden, som har en eller anden form for tilknytning til eller slægtskab med Oksbøl og omegn.

Slippe hjemstavnens kan han ikke. Det bemærkes endvidere, at han holder "Læsning" med nogle af soldaterkammeraterne, og at han drillende bliver kaldt både "Skolelærer" og "Degn".

I denne hovedstadsfase af hans liv er det således spændingen mellem de nye urbane udfordringer og "smør-tilværelsen" i form af det sunde, det sikre, men også noget jordbundne livs almueforankring, der dominerer, men vi ser også, at den mere eksistentielle konflikt mellem skole og jord også stikker sit hoved frem. Denne konflikt tager til i løbet af værnepligten, og igen og igen kan man konstatere, at han er i tvivl om, hvilken livsbane han skal vælge, og at han søger en løsning på konflikten. Hver eneste gang han i brevene hjem til Oksbøl bedyrer, at han ikke vil gå lærervejen, har man en fornemmelse af, at det mere handler om besværgelse end egentlig overbevisning. Således fx i brevet af 29. august 1869:

"Jeg kan jo nok indsee det Vanskelige ved at faa en god Vinterlærerplads i vore med Seminarister overfyldte Dage. Det samme har I jo ogsaa betænkt; men hvad I maaske ikke have tænkt på er, at det kun er for Fortjenestens Skyld, at jeg vil give mig af med at holde Skole og ikke for Mødeligheds Skyld. Jeg har tværtimod mere Lyst til Bondearbejdet. Derfor har jeg tænkt mere på Tjenesten hos Søren Pedersens Enke, end I troede... Jeg har Ingen Lyst til at gaa hjemme i Aal Sogn at sætte Penge til og jeg troer det vil være

vanskelig at faa en Lærerplads, da jeg ikke er hjemme og kan snakke for Beboerne og Sogneforstanderne saadan som de andre Ansøgere."

I første omgang bliver han efter soldatertiden på ny sommerkarl i Sønderjylland. Men samtidig er han vinterlærer i Billum skole lidt øst for Oksbøl, gennem hele fem vintre. Omvendt kan vi af det store opsamlende Kyndelmissebrev fra 1887 se, at han også har været gårdbestyrer i Vrøgum nord for Oksbøl, og at han her vantrivedes lige så meget som ved at springe soldat. Årsagen kender vi ikke, men det er tankevækkende, at han nævner værnepligtstiden og bestyrertiden i Vrøgum i sammenhæng. Er det tvivlen og usikkerheden, der har naget ham? I samme brev omtaler han, for blot tredje gang i øvrigt i brevmaterialet, at han også har været gårdbruger i Ho syd for Oksbøl. Nærmere bestemt ernærede han sig som præstegårdsforpagter i det sogn, hvor forfatteren Thomas Lange, der er manden bag egnens slogan "Eventyrets land", voksede op hos sin morbroder, der var præst i sognet, som i øvrigt også husede landets eneste stråttækte kirke. Mange kommentarer vedrørende denne tid, er der ikke at finde i brevene. Om årsagen til, at han kommer til Ho, kan der kun gisnes. Materialet slår ikke til, men måske har det spillet ind, at hans forlovede Johanne, med hvem han i 1876 bliver gift i Ho kirke, var herfra. I et af kærestebrevene til hende, skrevet i

Terkel Kristensen og Johanne.

Foto: Faaborg Lokalkiv

Emmerlev vest for Tønder 4. august 1872, fremgår det, at han fremdeles er i tvivl:

"...tilmed har jeg nylig købt en mængde af papir, blæk og penne, og har godt af at øve mig i at skrive noget op, for hvem ved hvad man skal leve af enten jord eller blæk"

Han tilføjer længere nede i det både muntre og intime brev, at han aldrig skal spare hverken "hænder eller hoved" for at give hende et hjem, hvor hun kan have det godt. At løse denne opgave ved at blive præstegårdsforpagter, ligner vel mest af alt et ønske om en mediering mellem hånd og ånd. Men det er også fra Ho-tiden, vi ser en anden slags mediering, nemlig i den

omstændighed, at han i 1879, bliver valgt ind i Ho-Oksby sogneråd, hvor han ved konstitueringen vælges som sognerådsformand som kun 32-årig. Det kan nok være, at han er i tvivl om sit kald her i verden, men i tvivl om egne evner har han – og omgivelserne – tilsyneladende ikke været.

Alligevel fortsætter han ikke i Ho, til trods for den megen succes. Er det fordi forpagterarbejdet ikke løser hans lærertrang? Det er nærliggende at lege med tanken, for så vidt som ægteparret herefter i efteråret 1883 slår sig ned som husmandspar i Vrenderup øst for Varde, hvor han trods små kår kan supplere indtægterne, ved at virke som vinterlærer i en af sognets

småskoler. At lærergerningen optager ham, kan man slutte sig til ud fra den omstændighed, at han hurtigt iværksætter aftenskole. Denne ofte oversete del af den danske skole- og folkeoplysningshistorie, der går tilbage til skolereformerne af 1814, henvendte sig til de voksne sogneborgere, men var i realiteten nok mest henvendt til opvakte karle. Alligevel var interessen herfor så stor, at aftenskolernes samlede elevtal konstant var højere end højskolernes. Der er således grund til at tro, at aftenskolen har ydet et betydeligt bidrag til sognets oplysning af lokalbefolkningen. Det er denne verden, ved siden af hvervet som vinterlærer og helårsarbejdet med husmandsbruget, som Terkel Christensen fra

starten søger at agere i. 8. januar 1885 skriver han til broder Niels:

"I Aftes begyndte jeg igjen med Aftenskole, som jeg har holdt 2 Gange ugentlig. Venter fra en halv Snes Karle, saa du kan nok tænke, at jeg altid har travlt."

Travlt fik han, men vi vil for en stund forlade ham midt i arbejdet, for i stedet at rette blikket mod hans kompagnon i Fåborg Sogns skolevæsen.

Hellevej 35. Foto: Faaborg Lokalarxiv

Torben Klinting

Han kom fra kår, der var fattigere end Terkel Kristensen. Faderen døde i en alder af 49 år, da sønnen var fire år gammel, og gården måtte sælges, medens moderen gik på aftægt. Der var derfor kun én vej frem: hårdt fysisk arbejde som tjenestekarl, alternerende med et liv som fisker, som Klinting senere har omtalt som højst nyttige erfaringer. Vejen til seminariet gik over Janderup Højskole, hvor han efter vinterkurset fortsatte hen over sommeren for at uddanne sig til vinterlærer. Første

Torben Klinting. Foto: Faaborg Lokalarkiv

stilling var i Outrup og Vittarps skoler nord for Varde. Her boede han hos en opvakt og belæst gårdmand, der var sognerådsformand og selv havde været vinterlærer, og som desuden stod i forbindelse med Landhusholdningsselskabet, hvorfor han havde en større bogsamling, der stod til disposition for den unge videnssøgende mand. Efter en formel uddannelse ved Staby Højskole som kvalificeret vinterlærer gik turen atter tilbage til Vittarp, hvor han blev lærer for begge klasser i skolen, dvs. både de små og de store elever. Det gav blod på tanden, og ved at søge udsættelse med hensyn til militærtjeneste kunne han i 1874, efter bestået optagelsesprøve, blive optaget på Jelling Seminarium. Dette og den omstændighed, at han gennem de tre år uddannelsen varede, boede hos en familie uden for Jelling, der var i tæt kontakt med det levende grundtvigianske miljø i Østjylland, banede vejen for et livslangt tilhørsforhold til den grundtvigianske bevægelse, dens livssyn og skolesyn. Efter en tid som hjælperlærer i Møborg ved Lemvig, hvor han havnede ”midt i orkanens øje” i form af en konflikt i sognet mellem tilhængerne af henholdsvis den indremissionske præst og den grundtvigianske førstelærer, gik vejen efter aftjent værnepligt tilbage til hjemegnen, hvor han blev. 1. november 1878 indtrådte som lærer ved den biskole i Klinting, hvor han selv havde gået i skole som fattig hyrde-dreng. Hans livsbane kunne tage sin be-

gyndelse.

Og så alligevel ikke helt. Han fortæller nemlig i sine erindringer, at han af sin slægt blev ålet, fordi han havde valgt lærergerningen i stedet for at blive bonde, ligesom dem. Samme opfattelse havde hans hustrus familie. Hun, Jørgine Frederikke Hansen, var datter af en gårdejer i Vittarp, der mente, at det ville have været mere sikkert at vælge "den slagne Landevej". Men således skulle det ikke gå i første omgang. Torben Klinting blev lærer i sit hjem sogn, som han var så inderligt fortroligt med. Måske endog for fortroligt. Han kendte alle og kendte de unges vaner. "Gilder, Dans og Drikkelag havde alt for megen Magt over dem", anfører han. Og så han stiller an med aftenskoleundervisning, men måtte opgive det igen. Større held har han med sin anden interesse: at dyrke jorden.

"Jeg havde stor Lyst til Landbrug, og jeg tænkte alvorligt paa at komme i Besiddelse af saa megen Jord, at jeg kunne holde en Ko eller to. Men dertil manglede jeg Stald og Lade, og især manglede jeg penge for at faa det hele i Gang, og desuden, om jeg maaske kunne låne af Slægt og Venner, det var jo slet ikke sagt, at jeg ønskede i en Aarrække at være Lærer ved Klinting Skole. Det var maaske ikke heldigt, at jeg satte mig alt for fast der. Landbruget blev opgivet"

Sådan gik det da også. Lønnen var for lille i Klinting, og arbejdet som enelærer for

over 100 børn var for stort i forhold hertil. Altså måtte han ud på embedsjagt. Resultatet heraf blev ansættelsen ved Slebsager skole i Fåborg Sogn i 1882. Her skulle han være førstelærer og om vinteren kun undervise den ældste af de to klasser, dvs. i alt ca. 35 børn. Alle børn fik hverdagsundervisning i vinterhalvåret, men om sommeren kun én formiddag om ugen. Til gengæld skulle han så om sommeren også undervise en dag ugentligt ved sognets fire biskoler samt virke som kirkesanger. De fire biskoler var beliggende i Rodebæk, Agerbæk, Debel – samt i Vrenderup.

Her kunne Torben Klinting og Terkel Kristensens veje have krydset hinanden. Det har de givetvis også gjort, men på skrift hører vi intet herom. Ingen af parterne nævner hinanden ved navn, til trods for den fælles lærergerning og til trods for at de begge, som vi har set, havde interesse i såvel undervisning som landbrug. Det eneste, vi hører herom fra Klintings side, er en bemærkning om, at Vrenderupskolen i bygningshenseende var lille og tarvelig, og at den savnede en "skolekone", dvs. den morlille der i nogle skolehuse kunne bo i husenden, og hos hvem børnene kunne søge trøst og godbidder i frikvartererne som kvittering for almindeligt sladder og andet godt. Men ros falder der dog af, omend uden navns nævnelser:

"Det maa siges til Ros for Vinterlærerne, at de naaede et forholdsvis godt resultat. Flere var ældre

Vrederup Skole

Vinterlærere, der havde arbejdet godt og samvittighedsfuldt ved samme Skole i flere Aar. De gik næsten alle Lærervejen og måtte som jeg, da jeg begyndte som Vinterlærer, arbejde for en lille Løn og med mangelfuld Uddannelse”

Til Terkel Kristensen selv falder der ikke ros af. Men hvad siger han selv om sagen? I det store Kyndelmissebrev til broderen vinteren 1887 skriver han, at han har mistet glæden ved at undervise. Tilbage står vel den slutning, at det efterhånden kun er for pengenes skyld, at han holder ved. Når dertil kommer, at han også anfører, at han plages af en bestandig ”Selvkamp.”,

hvilket kunne tænkes at referere til hans gamle dilemma om valg af enten den ene eller den anden levevej, er Klintings indirekte skudsmål måske ikke helt urimeligt endda. På et fotografi i Klintings memoirebog af Vrederup Skole fra disse år kan man tydeligt se, at skolen er lille og ynkelig og i et vist forfald. En sådan arbejdsplads har næppe heller tiltalt den både driftige og ærekære Terkel Christensen.

Parløbet ophører

Herefter ophørte det, der med det fælles omdrejningspunkt i ønsket om at kombinere landbrug og lærergerning, kunne have

dannet grundlag for et fælles virke. Begge personer valgte side. Fra 1887 havde Terkel Kristensen fået nok af vinterlærerembedet. Det stjal for meget af hans husmandstid, og lønnen var for lille. Men lysten til at undervise manglede efterhånden også. Han skriver herom i et brev til broderen Niels, at "som mine Livsanskuelser og Forhold nu ere udviklede føler jeg aldeles ingen Kald". Han diskuterer i samme brev frem og tilbage med sig selv og nævner, at han ganske vist kunne afsætte tiden til at undervise i vinterhalvåret, men at denne tid også kunne bruges til andet, såsom forbedring af husmandsstedets mergling, grøftegravning osv, og når til slut frem til, at det han nu vil er at være "Bonde og intet andet".

Torben Klinting nød i de første år i Slebsager at være landmand ved siden af. Til skolen hørte et jordtilliggende på 7 td. land ager og 11-12 td. land hede og mose. Både han og hustruen var interesserede i landbrug og fik straks to køer på stald, hvorefter de gik i gang med forbedring af jorden, som var i dårlig kultur. I ca. 20 år var han både bonde og lærer og udvidede skolens jord i både kvalitet og kvantitet, idet arealet både blev fordoblet og forbedret, ligesom han også købte nabojord op. Og alligevel nagede også tvivlen ham. Han virker tilsyneladende oprigtigt landbrugsinteresseret, men skriver også, at han led under

"Følelsen af at jeg skulle holde Skole og ikke passe Jord og Kreaturer. Men Skoleordningen og Forholdene var nu engang saaledes, at jeg om Sommeren måtte tage fat på Landbruget og selv erhverve en Del af min Lod derved."

Af den sidste bisætning fremgår det, at der til landbrugsinteressen også knyttede sig et håndfast materielt motiv. Ligesom Terkel Kristensen i de sidste år som vinterlærer i Vrenderup, nok mest skelede til den økonomiske side af sagen, således var Torben Klinting i virkeligheden nok mest optaget af den pekuniære side af sagen, og håbede

Lærer Klinting. Foto: Faaborg Lokalarkiv

i virkeligheden på at kunne slippe for landbruget. Den nye skolelov af 1899 inddar, at han nu slap for at trave til Vrenderup for at holde skole om sommeren, men kunne hellige sig sin egen skole. Derfor bad han sognerådet om, at det skilte ham af med skolelodden. I første omgang var der imidlertid ingen købere, men som lærernes løn- og arbejdsforhold forbedrede sig, og der samtidig blev bygget ny skole i Slebsager, blev valget truffet. Dermed løstes begge deres dilemmaer. Terkel Kristensen valgte jorden og ploven. Klinting tog til slut endegyldigt parti for blæk og skole, og valgte helt og fuldt lærergerningen.

Parløbet mellem dem tog ende. Hvor de i ungdomsårene og den første del af voksenalderen, begge havde fattet kærlighed til både lærergerningen og landbruget, om end det også gav dem en del hovedbrud, og fornemmelsen af at risikere at sætte sig mellem to stole, slap de nu for dette dilemma. Det fremgår, at de efterhånden mere skelede til de økonomiske forhold end til de idealistiske fordringer. – Men stadig nævner ingen af de to hinanden ved navn, omend de både har kendt hinanden og delt både vilkår og erfaringer – også i det daglige.

Vejene skilles – og mødes

En enkelt henvisning, at der har været kontakt, rummer kildematerialet dog alligevel, som samtidig kan give os nøglen til

den manglende omtale af hinanden. I et brev til broderen Niels af 5. januar 1886 skriver Terkel Kristensen, at

”Degnen har faaet mig til at skrive en Afhandling om Egnens Landvæsen, som jeg skal op med i Foredragsforeningen.”

Denne foredragsforening havde Klinting selv banet vejen for, ved kort efter sin embedstiltrædelse, at have arrangeret ”folkelige” foredragsaftener i skolen. De havde nyhedens interesse og tog udgangspunkt i historisk stof, ligesom Klinting læste op af lette stykker af de mest kendte digtere og forfattere. Alt sammen med en tydelig grundtvigiansk profil, der også lå til grund for undervisningen i Slebsager Skole. Klinting vil både lære og lege med børnene. Han prøvede også at åbne elevernes øjne for naturens skønhed, og opfordrede dem til om sommeren at komme med markblomster, så de kan få øjnene op for ”de Undere, som fandtes rundt omkring i Børnenes lille Verden.” I det hele taget lagde han i hele sin gerning vægt på ”folkelig” vækkelse og fornyelse, hvilket, lægger han ikke skjul på i sine erindringer, faldt en del af sognets beboere for brystet. Der var både sanglege og diletantkomedier i hans skole, og ikke alt blev modtaget med kyshånd i hjemmene, hvor man mange steder fortsat holdt på det gamle.

En af dem, som har set på disse aktiviteter med ret umilde øjne, har nok været Terkel

Kristensen. I visse dele af brevmaterialet til familien udtaler han sig yderst kritisk om grundtvigianismen og grundtvigianere:

"Der er Flom ved denne grundtvigianske Strøm, ak! Netop derfor skærer den ikke Rende i Fjeldet, højt flytter den Sandet. Det Vinden atter jævner. Den har her i Sognet rejst Skytteforening, Læseforening, demokratisk Forening, Foredragsforening og grunder en Forsamlingshus med Sognestald ved Kirken. Jeg ser til det alt sammen med Velvilje, men ikke med synderlig Interesse. Det er mest ungdommelige Sjæle, der er Redskaberne, og derved blive det i Hast, som det alene gaar an at blive langsom - store Mænd."

Den lidt gammelagtige og konservative grundtone ændrer ikke ved et vågent blik for en ofte overset side af grundtvigianismen, at den både kunne ses som et modefænomen, en moderniseringsfaktor, og en hjælp på karrierestigen.

Endnu skarper i mælet er han, da broder Niels vælger for anden gang at komme på højskole. Han skriver ligeud, at det er ham en skuffelse, at broderen har fravalgt "en ren Landbrugsskole", og gør endvidere gældende, at de grundtvigianske højskoler er begyndt at bruge undervisning i landbrugsfaglige emner som lokkemad, "siden Befolkningens sunde Sands krævede den haanede Realundervisning istedetfor Brage-Snak". Han skælder ud på en dansk-norsk eller norsk-dansk "Afsondring" og peger i stedet på en kosmopolitisk retning:

"Europa, ja hele den civiliserede Verden er for lille til, at ikke Kulturens og Fremskridtets Momenter i deres Hovedtræk skulle være fælles, hvad de, ret historisk beset, ogsaa altid have været, naar de have været ægte. En Højskole-Elev, uvant til andre Paavirkninger end de en ren Landsbykreds og enkelte "farvede" Blade og Tidender giver, kommer jo under en aandsstærk Forstander som i en Tryllekredsog et saadant Forhold avler Bornethed."

Disse synspunkter rummer givetvis nogle af hans grundholdninger, men man kan næppe heller se bort fra, at han her puster sig op og prøver at sætte broderen på plads ved at betone, at han skam også selv er med på vognen, og kan formulere sig med dyre ord. At han med en sådan opfattelse ligger til venstre i Venstre, står ligeledes klart. Som modvægt til både det Berg'ske Venstre og grundtvigianerne stiller han sig på et standpunkt, der både viser bagud til den materialistiske Bjørnbak'ske linje, og fremad mod den Brandes-Hørup'ske linje og dermed videre til Radikale Venstre, hvor han da også til slut ender.

En så oplyst og velformuleret husmand, vil lærer Klinting givetvis gerne invitere til foredragsforeningen, når blot han holder sig til det strikt landbrugsmæssige. Og det gør han gerne: vi kan fra første færd i Vrenderup se, hvorledes han eksperimenterer og bestandigt går nye veje, med overvejelser omkring staldfordring, nye

afgrøder såsom boghvede, turnips og hvidkål som dyrefoder, i håb om ad den vej at "drive" endnu mere mælk af køerne. Resultatet er, er han allerede to år efter at være flyttet til Vrenderup, ligger næsthøjest i henseende til mælkeudbytte. Klinting anfører, at der ved siden af ham selv, kun er én anden ejendom i sognet, som dyrker rodfrugter til fodring. Mon ikke det er en indirekte henvisning til Terkel Kristensen? De to fremskridtmænd har givetvis kendt til hinandens gøren og laden – men på afstand. Rigtige hjertevenner blev de aldrig. Relationen hvilede nok mere på respekt – hvor Klinting formodentlig havde mere respekt for Terkel Kristensens landbrugsgering, end Terkel Christensen havde respekt for Klintings lærervirke, men hvor han samtidig anerkendte Klintings interesse i og evner til at modernisere sit eget lille landbrug.

Forbrødring – og smør

Som årene går, får respekten og anerkendelsen af den fælles interesse i modernisering og udvikling af landbolivet og bondens kår dog stadig mere betydning. Faktisk nærmer de sig hinanden mere og mere. Terkel Kristensen er fra 1895 blevet formand for sognerådet, hvortil han blev valgt i 1891, og har som sådan stor indflydelse på forbedring af skolevæsenet, som den nye skolelov af 1899 banede vejen for. Den betød dels en forbedring af lærernes økonomiske og sociale vilkår i form af

bedre løn, afskaffelse af naturalieafløsning og maksimumloft over klassernes størrelse. Kommunerne skulle nu selv stå for grundlønnen, medens staten betalte for tillæggene. Klinting selv udtrykker i sine erindringer stor glæde ved denne lov, medens Terkel Christensen i et brev til sin broder og svigerinde – Niels Kristensen var nu blevet gift med Stinne fra Vejrs – skriver om besværlighederne ved iværksættelse af skoleloven, hvor han giver udtryk for, at han hverken befinder sig godt ved at tage ansvaret for et dårligt skolevæsen eller for at indkræve øgede skatter til de nye forbedringer. Der er dog ingen tvivl om, at han som oplysningsmand har villet lægge sig i selen for både forbedring og rationalisering af skolevæsenet, hvor de små vinterskoler blev nedlagt. Degnen og husmanden trækker her på samme hammel.

Men ikke nok med det. De er nu også begyndt at omgås privat. Det er ikke noget, som fylder meget i det efterladte kildemateriale, ja, faktisk skal man lede efter det i lidt flygtige bemærkninger i bisætninger, men fast står, at Terkel Kristensen i et brev hjem til familien i Oksbøl 21. juni 1895 nævner, at han og hustru Johanne havde været

"med Degnens i Allerup for Dagen efter at tage til Afholdsfesten i Esbjerg. Da kunne jeg ikke gaae uden Kjæp. Festen fik vi ikke meget af, men vi saa jo da Esbjerg og det var jo nyt for Konerne;

ellers var Rejsen helt fornøjelig.”

Man kan ikke se bort fra, at alderens mildhed – og måske fysiske skrøbelighed og dermed antydning af svaghed – har blødt det tidligere lidt anstrengte forhold mellem grundtvigianeren og rationalisten op. Man kan heller ikke udelukke, at kvinderne har haft en medierende rolle, og måske er det lige netop hos dem, vi finder nøglen. Når det anføres, at Esbjerg fungerede som et nyt, næsten turistagtigt mål, og at det nye synes at have været af interesse også for kvinderne, er det formodentlig alle fire personers interesse i fremskridt og udvikling, der har foranlediget de to par til at tage på udflugt sammen. Det nye fremstormende Esbjerg var i disse år inde i en rivende erhvervsudvikling og et omfattende nyt boligbyggeri med flotte etagebyggerier kunne ses på strøget i Kongensgade, parallelgaden Skolegade samt i mange af sidegaderne og på Torvet, men stadig havde byen et tydeligt landligt præg. Den unge Søren Lassen, der i 1894 kom til Esbjerg fra Randers, var forundret over at se både pøle på vejene og små grisepolte, som rodede i rendestenen, men fandt sig dog straks et sted at bo og kunne måneden efter hente sin forlovede til byen, gifte sig med hende og flytte ind i en lejlighed i Havnegade. Sådan var der mange andre, der gjorde i Esbjerg i disse år. Det var en ung, ny og frisk tidsånd et lyst syn på fremtiden, der her slog igennem.

Rask skulle det gå.

Den unge Søren Lassen var kommet til byen, fordi han havde fået plads i en smøreksporthandling. En sådan kan, ikke mindst i det andelstøtte Sydvestjylland, stå som et symbol for de nye tider. Her mindes vi Terkel Kristensens tid som soldat i København, hvor det hjemlige smør fra Oksbøl glædede ham ved minder og hjemstavnsfølelse og udgjorde hans forbindelse tilbage til almuesamfundet midt i den pulserende hovedstad. Omvendt med Søren Lassen. Her markerede smørret vejen ud af almuesamfundet – på samme måde som det gjorde det for de to nu velbærgede herrer med hustruer, som tog på tur til Esbjerg for at glæde sig over de nye tider. Terkel Kristensen arbejdede selv tæt sammen med sognerådet i Esbjerg – købstad blev byen først i 1899 – om bl.a. det politiske grundlag for jernbaneforbindelser til oplandet, telefonnet mv., og på hjemmebanen i Vrenderup var han yderst aktiv i andelsmejeriet både som leverandør og som regnskabskyndig. Smørret bandt ham nu ikke længere til hjemstavn, men udgjorde forbindelsesleddet mellem husmandsstedet og den store verden, som senere kunne følges op af hans virke som politiker, idet han i 1898 blev valgt ind i Ribe Amtsråd som den første husmand nogensinde. Her sad han i først én seksårsperiode, siden valgtes han til yderligere én, men afbrød denne for i 1909 at blive amtsrevisor. Torben Klinting fortsatte

som førstelærer, men supplerede sin intellektuelle tilbøjelighed med et omfattende folkloristisk forfatterskab, der gjorde ham kendt ud over lokalsamfundet. Hans erindringsbog er således udkommet på det dengang landskendte N.C. Roms forlag.

Afrunding

Det er i fælles opslutning bag modernisering, udvikling og fremskridt, man finder den fællesnævner, der synes at være stærkere end nuancerne i synet på det nye Danmark. Vel var Terkel Kristensen og Torben Klinting ikke enige i alt, og vel var temperamerterne forskellige, men glæden ved fremdrift, civilisation og kultivering af såvel jord som sind fungerede for dem begge som den afgørende mediator, der til slut lettede samværet mellem dem og sleb deres kanter af, så at de endda begyndte at omgås privat. Dilemmaet mellem jord eller blæk blev til slut løst - med smørret som mellemmand.

Litteratur

Bruhn, Verner 1972: Plint og talerstol. RAGU. S.l. Ehn, Billy og Orvar Löfgren 1990: Kulturanalys. Malmö: Liber.

Gjelstrup, Ejnar 1979: Veje til livslang uddannelse. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Historiske huse i Esbjerg 1979. Stadsarkitektens kontor – Byplanafdelingen, Esbjerg Kommune (udg.).

Jeppesen, Alfred 1986: De vestjyske vinterskoler. Et kulturbillede fra heden og klitterne. København: Martins forlag.

Just, Flemming (udg.) 1982: Kjære Broder. Breve fra husmand Terkel Kristensen 1860-1918. Historisk Samfund for Ribe Amt.

Kayser Nielsen, Niels 2005: Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Klinting, Torben 1914: Minder fra min Lærergerning i Vestjylland. København: N.C. Roms Forlag.

Lange, Thomas 1906: Udvalgte Skrifter, bd. 1. København og Kristiania: Gyldendal Nordisk Forlag.

Lange, Thomas 1907: Udvalgte Skrifter, bd. 2. København og Kristiania: Gyldendal Nordisk Forlag.

Sørensen, Frode (udg.) 1984: Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 – et tidsbillede fra Aal sogn.

Oksbøl: Historisk Samfund for Ribe Amt og Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv.

Niels Kaiser Nielsen, f. 1949. Aarhus Universitetsbygning 1461, lok. 430. Kulturhistoriker, cand.mag og ph.d. Har bl.a. skrevet bøgerne, Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner. Aarhus 2005: Bonde stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme - fra pietismen til Anden Verdenskrig. Aarhus 2009; Historiens forvandlinger. Historiebrug mellem monumenter og oplevelsesøkonomi. Århus 2010.

Niels Kayser Nielsen døde april 2012